

Heltainé Nagy Erzsébet

tudományos főmunkatárs – egyetemi docens

MTA Nyelvtudományi Intézet – KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Gondolatok a helyesírás ünnepére és a hétköznapiakra

Megtiszteltetés és öröm számomra, hogy az ünnepi kötet egyik szerzője lehetek. Emlékező írásom első fele – az ünnepi – az anyanyelv, a beszéd és az írás közösségi, szimbolikus szerepét állítja középpontba, az Implom-díj átvételekor elmondott gondolattöredékeim kifejtettebb változatát tartalmazza. Második fele pedig – a hétköznapi – a mai írásgyakorlat problémáiból ad ízelítőt, az akadémiai helyesírási weboldal és a nyelvi tanácsadó szolgálatra érkező kérdéstípusok alapján. A két részt – szimbolikusan és a gyakorlatban is – a magyar helyesírás akadémia jellege, hagyománya kapcsolja össze.

1. A helyesírás ünnepén – Az Implom-díj átvételekor

A gyulai neves etnográfus, muzeológus, nyelvész kutató-tanár munkásságának is emléket állító elismerést, az Implom-díjat a 27. alkalommal megrendezett Implom József Középiskolai Helyesírási Verseny Kárpát-medencei döntőjének ünnepélyes megnyitóján, 2015. február 26-án vehettem át, a helyesírás gondozásában, tanításában végzett kutatói és tanári munkám elismeréseként. A kitüntetést a városháza dísztermében dr. Nagy L. János egyetemi tanár, a zsűri elnöke és Szűcs Levente, a versenynek otthont adó Erkel Ferenc Gimnázium és Informatikai Szakképző Iskola igazgatója nyújtotta át.

Különös meghatottsággal álltam az impozáns épület gyönyörű, kazettás mennyezetű nagytermében, és visszhangzott bennem a két évvel azelőtt, az Erkel-évben felcsendülő ária, a *Hazám, hazám, te mindenem*, a gimnázium diákjainak előadásában. Ott, az ünnepi emelkedettségben bennem is úgy jelent meg a magyar nyelv, mint a *hazám*, mint az *otthonom*, mint *mindenem*. Valóságos tartalommal telt meg a lét és az idő, átélhető volt a heideggeri igazság: „*a nyelv a lét háza, és az ember a lét házában lakozik*”.

1.1. Az anyanyelv metaforáinak szimbolikus funkciói

Költői megfogalmazások, vallomások sorjázta előttem, és azon gondolkodtam, mit is mondanak a jól ismert, általános, mégis nagyon személyes metaforák itt és most nekem. „Édes anyám és hív nevelőm a tiszta Magyar nyelv” (Édes Gergely), „Erős várunk a nyelv” (Kosztolányi). Hogy milyen az a *kincs*, amiként Jókai Mór a kincset, az anyanyelvet a közösség legfőbb, szinte egyetlen lényegi meghatározójának tartja, és a ’nagyon nagy vagyon’, a ’különösen fontos szellemi, erkölcsi érték’ jelentésű, ugyancsak jól ismert metaforával teszi érzékelhetővé: „Egy kincse van minden nemzetnek adva, / Míg azt megőrzi híven, addig él. / E kincs neve: az édes anyanyelv”. A nyelv, a mi nyelvünk a közösség életében a legfontosabb értékösszetevő. Olykor az egyetlen létmegtartó, nemzetmegtartó erő: „Nekünk e kincs volt századok során / Múltunk, reményünk, jelenünk / S mert benne élünk, kell, hogy érte éljünk” – folytatódik Jókai versének ünnepi megjelenítése, a Prológus. Az előadó pedig Jókainé Laborfalvi Róza, a debreceni színház megnyitóján, 1865-ben.

S mert benne élünk, kell, hogy érte éljünk! Legjobbaink tudták ezt. *Érte* éltek, *jószágaikat*, tulajdon *kincseiket* is a nyelv ügyeire áldozva. A *Prológus* évében avatják a pesti Duna-parton, a mai Széchenyi-téren a *hazai nyelv művelésére föllállított tudós társaság* épületét. Az Akadémiáét, amely – mint jól tudjuk – megalakulása óta küldetésének tartotta a magyar nyelv és kiemelten is a helyesírás gondozását. Ahhoz ugyanis, hogy a tudományokat magyar nyelven lehessen művelni, szükség volt az írásgyakorlat egységére. Megteremtése, a közösségi, kulturális okokból egyaránt szükséges közös, később normatív írásváltozat csiszolása, kodifikálása, majd gondozása nálunk akadémiai hagyománnyá vált.

1.2. Az Akadémia és a helyesírás

A Magyar Tudós Társaság 1832-ben közzé tette *A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályait*. Mai szabályzatunk őse 1922-ből való, ennek 11. kiadása (1984) az AkH.¹¹, a jelenlegi, a 12. kiadása (2015) pedig az AkH.¹².

A helyesírási verseny országos döntőjének megnyitóján nemcsak a díjazottak és a jelen levő tanárok, hanem az izguló diákok maguk is már sokat tudnak arról, miért fontos a helyesírás. Tudják, hogy lényeges minden „apróság”, legyen az ékezet, kötőjel vagy vessző. Tudják, hogy mindez sokkal több – mint egy ékezet, mint egy kötőjel, mint egy vessző. Hadd érzékeltessem ezt megint csak költői véleménnyel, Csoóri Sándor szavaival. Kritikusa szemére vetette, hogy írásaiban sok a kérdőjel, hogy úgy támaszkodik rájuk, mint rossz lábú

ember a kampósbotjára. A költő érzékletesnek találta az észrevételt, de tartalmával nem értett egyet, és nem akarta száműzni írásaiból „azt az izgatottságot, feszültséget, melyet csakis életbe vágó kérdések válthatnak ki és tarthatnak izzó állapotban”. S hogy miért nem? „A lenézett, meggyanúsított kérdőjelet ezért én a legdemokratikusabb írásjelnek tartom. Aki kérdez, számít mások részvételére, bízik bennük oly annyira, hogy még a segítségüket is igényli. Aki kérdez, összefogásra buzdít, tanácskozássra; össze akarja kötni a múltat a jövővel, a titkot az értelemmel – épp a kiegyenesített kérdőjeleket fektetve le hídpadlónak...” (Nyelvédessanyánk, szerk. Grétsy László és Hernádi Sándor, 1980: 121–2).

1.3. Verseny és szakmai programok

A versenyzők is tudják, hogy a helyes írásnak, az írásjelek pontos használatának milyen fontos szerepe van abban, hogy mondandónk világos legyen, hogy mások megértsenek bennünket, hogy azt értsék, amit mondani akarunk. Kulcsszó tehát a megértés. Mert – sűríti versbe Kányádi Sándor, akivel itt Gyulán is találkozhattunk – *aki megért / s megértet, egy népet megértet* (Játszva magyarul). Megértetni pedig igazán az anyanyelven lehetséges. Továbbmenve s visszacsatolva a *kincs* metaforához, itt is erről van szó: a nemzettudat legfőbb hordozója az anyanyelv; a nemzet, a nép, a közösség megmaradásának feltétele az anyanyelv. S mindezt alapvetően itt két paronima, a hasonló hangzású *megértet* és *megértet* szójátéka éri el e „kis” versben. No meg a sajátos stílussteremtés. Melyben az íráskép, a látható nyelv is fontos, ezúttal éppen az írásjelek hiánya válik azzá. A pont hiánya és a kis kezdőbetűk folytonosságot, természetességet, könnyedséget sugallnak.

Az Implom József Helyesírási Verseny Kárpát-medencei döntőjéhez szakmai program is kapcsolódik, a diákok, az őket felkészítő, kísérő tanárok, a szervezők, az érdeklődők számára. Sőt, nemcsak szakmai! „Az Implom” jóval több is ennél! A tematikus rendezvényeken a nyelvtudomány előadói mellett találkozhattak a jelenlévők az irodalmi, a művészeti élet kiváló képviselőivel, például a Bárka folyóirat alkotóival, szerkesztőivel, Erkel Ferenc zenei örökségével; sőt a számomra különösen kedves Sinka István költészetével, gyulai emlékeivel is. A záróesemények fénypontját pedig a helyi diákokból álló irodalmi színpad kiváló előadása jelentette. Azokon az alkalmakon legalábbis, amelyeken én is ott voltam. Mindezt a maradandó élményt a házigazdák, a tanár kollégák vendégszeretete, Gyula város szépsége tette ünnepivé; és a Várfürdő élménye tette még teljesebbé.

2. Gondolatok hétköznapiakra. Helyesírás a gyakorlatban

A szakmai program résztvevőjeként 2011-ben *Tények és mítoszok a nyelvi értéktulajdonításokban*, 2012-ben *Helyes/helytelen* minősítés a nyelvhasználatban és a nyelvi tanácsadásban, 2015-ben pedig *Nyelvi változások, megújult nyelvi tanácsadás* címmel tartottam előadást. A Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság titkáráként az AkH.¹² munkálatai kapcsán az írásgyakorlat változásának egyes témaköreivel is foglalkoztam, kérdőíves megkérdezésekkel bevonva a jelen lévő magyartanárok tapasztalatát, javaslatait is.

2.1. Nyelvi, helyesírási tanácsadás

A helyesírással, az írásgyakorlat változásaival munkám során az MTA Nyelvtudományi Intézete nyelvi tanácsadó szolgálatán keresztül nap mint nap találkozom. Erre a tevékenységre, valamint az egyetemi helyesírási kurzusaimon szerzett tanári tapasztalataimra épültek az említett szakmai előadások is.

A Nyelvtudományi Intézetben több mint fél évszázada, lényegében az intézet megalakulása óta működik olyan szolgálat, amelyhez közvetlenül fordulhatnak kérdéseikkel, nyelvi problémáikkal a nyelvhasználók. A nyelvi változások nyomon követése, az új szavak írásmódja, a stílus, a nyelvhelyesség kérdései, a sztenderd normának való megfelelés az egyéni és a nyilvános színtereken a nyelvhasználókat leginkább foglalkoztató kérdések. A formák, az eszközök, az elnevezések az elmúlt évtizedekben változtak, de a kérdezők motivációja és a nyelvi kérdések iránti érdeklődés lényegében megmaradt.

Az akadémiai nyelvi tanácsadás a tudatos nyelvhasználók igényéből működik, azokéból, akiknek munkájuk során van szükségük nyelvi megerősítésre, útmutatásra. Akik a kifejezőkészséget, a nyelvtanilag helyes és választékos beszédkésztséget, a helyes, a szabályoknak megfelelő írásmódot fontosnak tartják az egyéni és a társadalmi érvényesülésben. A nyelvi tanácsadás segíti a nyelvhasználók véleményalkotását egy-egy új nyelvi jelenség megítélésében; nyelvi produktumok, szövegek készítésében, ellenőrzésében. A tanácsadás fontos szerepe ma is a nyelvi ismeretterjesztés, tudván, hogy a nyelvről szerzett ismeretek hozzájárulnak a nyelvi attitűdjelenségek, a nyelvi vélekedések, sztereotípiák árnyalásához. A nyelvi tanácsadás, amelynek jelentős része helyesírási tanácsadás, továbbviszi azt a szakmai hagyományt, amelyet a Magyar Tudományos Akadémiával intézményesült nyelvgondozás az elmúlt évszázadokban betöltött, és mutatja, hogy ma is kitüntetett szerepű az Akadémia szakmai véleménye: *Önöknél illetékesebb helyre nem*

fordulhatok; *Megtisztelő volna számomra az Akadémia álláspontja.* Joggal beszélünk tehát akadémiai helyesírásról szimbolikus értelemben is. Tekintély, presztízs, normativitás, nyelvi helyesség, helyes írás – ma is fontosak a társadalmi érvényesülésben.

2.2. A helyesírási portál: *helyesírás.mta.hu*

A Nyelvtudományi Intézet honlapján keresztül és közvetlenül is elérhető az a 2013 óta működő nyelvtechnológiai, nyelvi ismeretterjesztő eszköz, a *helyesírás.mta.hu*, amely céljaiban, elnevezésében ezt a szimbolikus funkciót is betölti. De a gyakorlati funkciója miatt is érdemes tudni róla, hiszen közvetlenül a helyesírást segítő, korszerű eszköz, amely megismertet a szabályokkal, sőt a szabályzatokkal is, mégpedig úgy, hogy mind az AkH.¹¹, mind pedig az AkH.¹² szerinti írásmódot és a két teljes szabálygyűjteményt is bemutatja.

Az eszköz az alábbi hét területen vehető igénybe: (1) Külön vagy egybe? (Ez a leggyakrabban látogatott.) Az összetételek írásában, tudjuk, sok a szabály, nagy az írásgyakorlati bizonytalanság, nehezen értelmezhetők a jelentésváltozások, az eltérő értelemkifejező funkciók. A gép számára is! Ilyenkor két vagy több választ ad, a navigálónak kell eldöntenie, hogy pl. *csuklós buszvezetőt* vagy *csuklósbusz-vezetőt* írjon. (2) Helyes-e így? Az egyes szóalakok írásmódját ellenőrzi, és javasolja a szabályok szerinti alakokat. Különösen hasznos a *j – ly* vagy a már emlegetett paronimák (*helység – helyiség*) esetében, ez utóbbiakra rövid értelmezést is kap a felhasználó. (3) Névkereső – ismert tulajdonnevek (főleg földrajzi nevek) írásmódjának ellenőrzésére. Beíráskor megjeleníti a névhez kapcsolódó kifejezéseket; magyarázatot ad az eltérő írásmódra, például arra, miért *Margit-sziget* (természetföldrajzi név) és *Margitsziget* (városrész). (4) Elválasztás: minden szabályos alakot megad: *me-gint*, *meg-int*; *bo-dza*; *Bat-thá-ny*. (5) Számok írásmódja: a számok betűzött alakjainak írását kapjuk meg. (6) Dátumok: Itt ki kell választani a naptárból, vagy meg kell adni egy dátumot, az eszköz elénk tárja a szokásos (és a szokatlanabb) írásbeli megoldásokat. (7) Ábécébe rendezés, amelyben a megadott, a beírt szavakat betűrendbe sorolva kapjuk meg.

A portál *okostelefonon*, *tableten* is használható, sőt nyelvi érdekességeket tárgyaló blog is kapcsolódik hozzá. A látogatások és letöltések száma azt mutatja, hogy ez az akadémiai helyesírási portál egyre inkább ismertté és kedveltté válik, és hogy korábban elképzelhetetlen mértékben emeli az Intézet nyelvi tanácsadó szolgáltatásának hatékonyságát. Leginkább azzal, hogy azonnali választ találnak a felhasználók konkrét helyesírási esetükre, a szabályrészek közzétételével pedig tanulási lehetőséget is fölkinál számukra. A *helyesiras.mta.hu*

portál megoldásaival, javaslataival, működésével kapcsolatos kérdéseket a munkatársak köszönettel fogadják és folyamatosan ellenőrzik.

2.3. Jellegzetes kérdéstípusok

Az egyértelműsítést kívánó kérdésekkel pedig, ha a felhasználó nem tud dönteni, az eszköz átvezeti „az emberhez”, a nyelvi tanácsadó szolgálathoz.

Az ilyen esetek a különírás-egybeírás területén a leggyakoribbak, különösen is az -ó/-ő képzős szerkezet / összetétel tekintetében (*vágószerszám, sávrésztakaró elem, adategyeztető lap*). Problémás az -ás/-és képzős szerkezet vagy összetétel kérdésköre (*áruvá készítés, nyitva tartás*); a fajtanevek értelmezése (*aprónyomtatvány, örök panoráma, fehér csokoládé*); az igekötő vagy határozószó (*tovább, elő, újra*); a szótagszámlálás szabálya (*ügyfél-azonosító, adat-előfizetés*); a (volt) mozgószabály alkalmazása (*elektronikai hulladék-gyűjtő*).

Folyamatosan nehézséget jelent az idegen szavak helyesírása (**bonmot ~ bon mot, kick box ~ kick-box, passepartout ~ *passzpartú ~ paszpartu*); toldalékolásuk: *orrspray-n ~ *orrsprayn, polifoamot ~ *polifoam-ot*; az idegen betűszók névelője: *az UPC ~ a UPC [júpíszí]*. Az írásjelezéssel kapcsolatban a vessző használata jelent gyakori nyelvi problémát, különösen *és, vagy, mint* kötőszók előtt; és szinte teljesen ismeretlen a pontosvessző funkciója. Egyes tulajdonnévtípusok és tulajdonnévszerű alakulatok helyesírása tekintetében ugyancsak nagy a bizonytalanság. Intézménynévi jellegű szervezetek, eseménynevek: *társaságok, egyesületek, civil szervezetek, pl. Kossuth Lajos-társaság ~ Kossuth Lajos Társaság ~ Kossuth Lajos társaság*. Rendezvények, események nevei: *athéni olimpia, idegenvezetői világnap*.

További, tipikus témakörök: átírás különféle nyelvekből: *Phjongcshang, Rangun, risi, sakti*; földrajzi nevek -i képzős alakjai; szaknyelvi helyesírási kérdések, eltér a szakmai írásgyakorlat és az akadémiai ajánlás: *vegyeskar ~ vegyes kar, kötelespéldány ~ köteles példány, lapostető ~ lapos tető*.

A közelmúlt érdekessége, újdonsága volt számunkra is az új helyesírási szabályzat fogadtatása, ezért az AkH.¹²-vel kapcsolatos kérdéseket folyamatosan gyűjtöttük, gyűjtjük. A szabályzat fogadtatása, véleményezése a hozzánk fordulók körében egyértelműen pozitív, sőt elismerő volt. A kérdések a változások jellegére, legnagyobb arányban a megváltozott

helyesírású szavakra irányultak. A megváltozott helyesírású szavak közül az *ésszerű* és a *búra* volt a leggyakoribb; a kétféleképpen értelmezhető és írható szerkezetek közül pedig a *nyitvatartás* / *nyitva tartás* és a *kerekesszék* / *kerekes szék*; a kiejtés szerint és átvétel szerint is írható idegen szavak közül pedig az „*ímél* vagy *e-mail*” kérdése vezet.

3. Kitekintésül

Ünnepi és hétköznapi gondolataimat már csak egy kívánsággal szeretném kiegészíteni. Tanárként, egyetemi oktatóként én magam is tapasztalom, hogy a helyesírás tanulása (és tanítása) jelenthet örömet, hozhat eredményeket, sikereket. Mint ahogy a döntőkön részt vevő diákok is megtapasztalhatták ezt az örömet!

Kívánom, hogy legyenek a helyes írás kultúrájának továbbra is kiemelkedő ünnepei, folytatódjék az Implom József Középiskolai Helyesírási Verseny a következő években, évtizedekben is. És – teszem hozzá – maradjon meg a gondos, a figyelmes, a helyes írás iránti igény, a helyesírás presztízse a hétköznapiakban is, kiváltképp a nyilvános, a közösségi színtereken. Maradjon meg az írás rangja, szimbolikus, közösségi funkciója is. Az „íróságé”, amely Illyés Gyula szavait idézve (Nyelvédesanyánk, 168): „ott kezdődik, mikor az ember felelősséget érez egy alany és egy állítmány összefűzésekor is; mert az is becsületvizsga: állítás, amiért helyt kell állni. Egy életen át! Egy nemzet életén át!”.

Heltainé Nagy Erzsébet

Pesten, 2017. október 14.